

Beletrina^{*}

© Beletrina, 2020. Vse pravice pridržane.

Brez predhodnega pisnega dovoljenja Beletrine je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem, javnim interaktivnim dostopom ali shranitvijo v elektronski obliki.

Fotografija na naslovnici: zaščitna stavba arheoloških ostalin cerkve sv. Mihaela, Otok pri Dobravi; arhitekt Oton Jugovec, foto Blaž Budja.

Avtorja se za strokovni pregled besedila zahvalujeta Primožu Pavlinu, Igorju Sapaču, Andreju Veluščku, Alešu Vodopivcu in Nuši Zupanc.

Vse informacije o naših knjigah so dostopne tudi na:
WWW.BELETRINA.SI

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-32

KUHAR, Špela, arhitektka

Zgodbe slovenske arhitekture / Špela Kuhar, Robert

Potokar. - Ljubljana : Beletrina, 2020

ISBN 978-961-284-639-8

1. Potokar, Robert

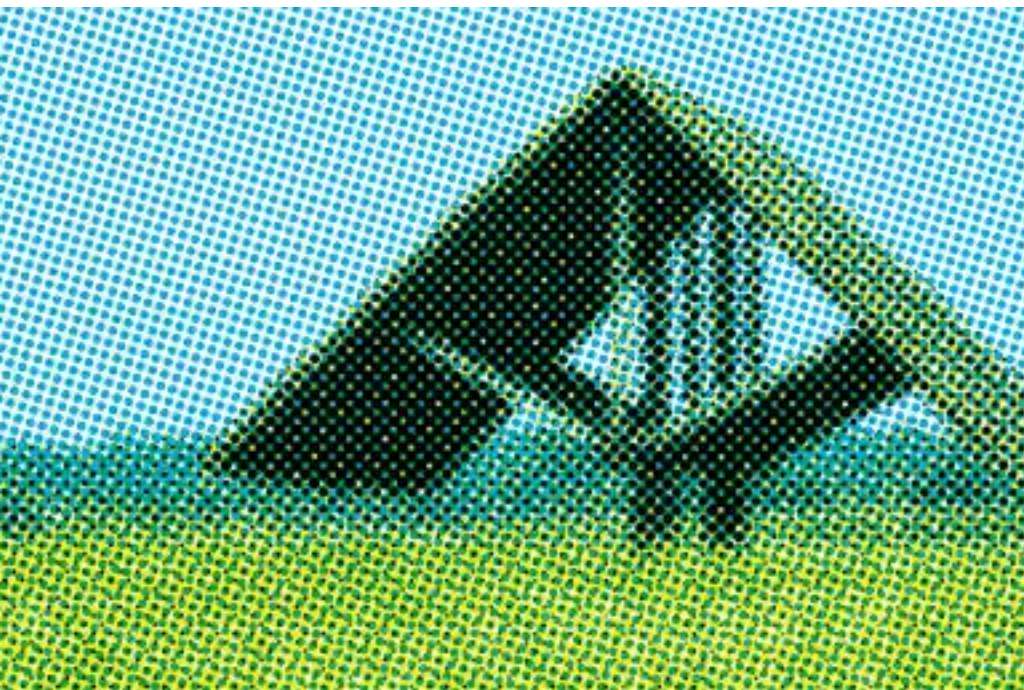
COBISS.SI-ID 30335235

špela kuhar
robert potokar

**zgodbe
slovenske
arhitekture**

špela kuhar
robert potokar

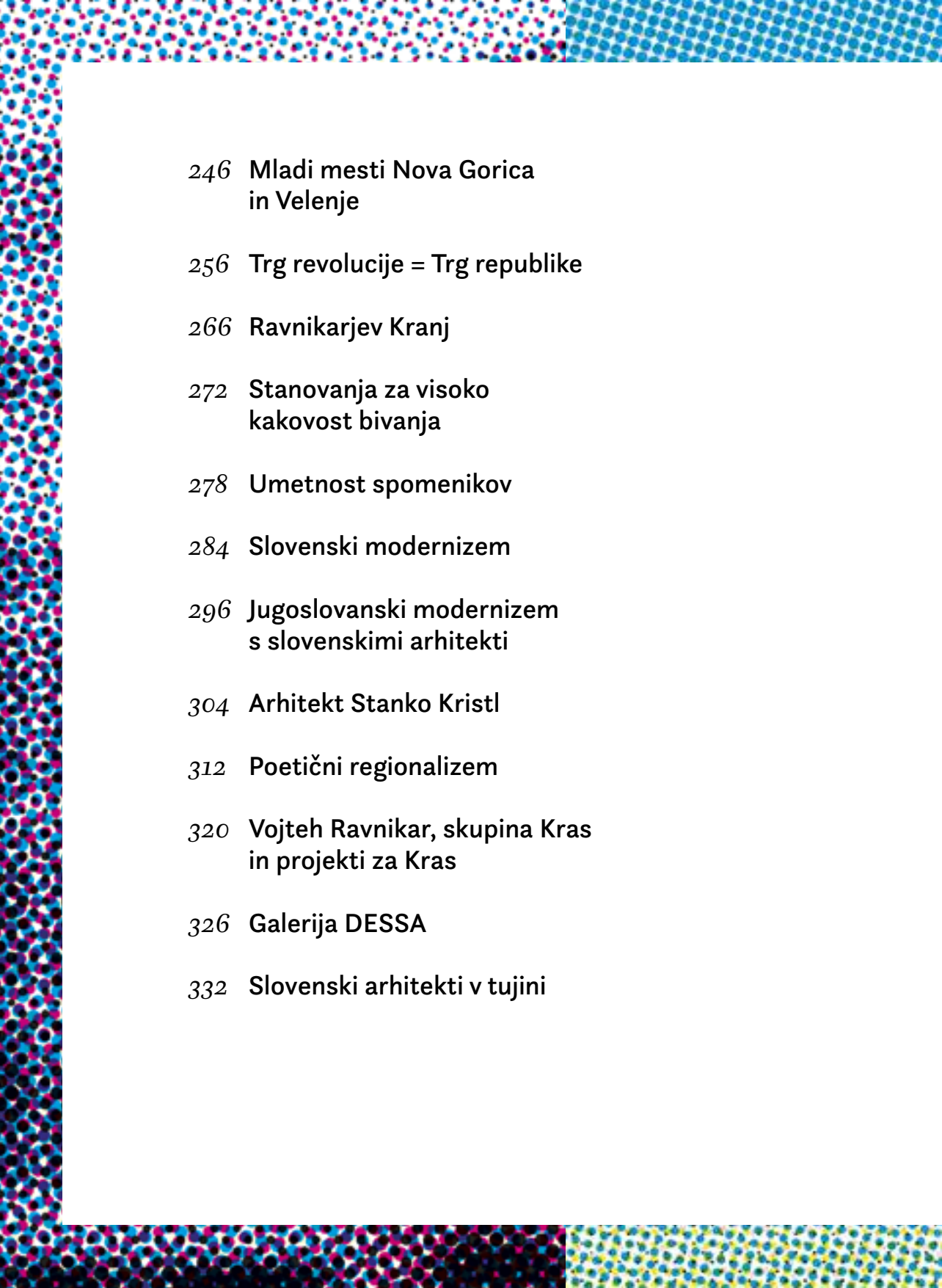

zgodbe slovenske arhitekture

Kazalo

- 11 Arhitektura = kultura
- 18 Naselbinska kultura v pradavnini
- 26 Od Rimljanov do Slovanov
- 36 Romanika
- 44 Gradovi na slovenskih tleh
- 54 Srednjeveška naselja
- 64 Vrh gotike v Sloveniji
- 72 Bližnja soseda, gradova
Strmol in Brdo pri Kranju
- 82 Baročne mojstrovine
- 90 Cerkve na podeželju
- 104 Ljudsko stavbarstvo od pozne
gotike do danes
- 112 Kozolci

122	Klasicizem in historizem
130	Secesija v Sloveniji
138	Svetovljan Maks Fabiani
148	Čudež pri Zatoľminu
156	Romantična vila z orientalskim pridihom
164	Plečnik v tujini
176	Plečnikova hiša
184	Plečnikova Ljubljana
194	Plečnikova Slovenija
202	Arhitektura spomina
214	Slovenski narodni slog
222	Stanovanja za delavski razred
228	Prva ljubljanska nebotičnika
236	Funkcionalizem v Sloveniji

-
- 246 Mladi mesti Nova Gorica
in Velenje
- 256 Trg revolucije = Trg republike
- 266 Ravnikarjev Kranj
- 272 Stanovanja za visoko
kakovost bivanja
- 278 Umetnost spomenikov
- 284 Slovenski modernizem
- 296 Jugoslovanski modernizem
s slovenskimi arhitekti
- 304 Arhitekt Stanko Kristl
- 312 Poetični regionalizem
- 320 Vojteh Ravnikar, skupina Kras
in projekti za Kras
- 326 Galerija DESSA
- 332 Slovenski arhitekti v tujini

- 344 Gospodarska zbornica
- 348 Futurizem na podeželju
- 354 Stanovati v mestu, stanovati na podeželju?
- 364 Arhitektura v lesu
- 374 Sodobna arhitektura vrtcev, osnovnih in srednjih šol ter fakultet
- 386 Arhitektura športa
- 396 Prenova javnih stavb
- 408 Prenova mest
- 418 Arhitektura mostov
- 426 Slovenija, moja dežela
- 434 Bivaki, zavetišča v gorah
- 442 Džamija
- 448 Arhitektura danes, arhitektura jutri

Arhitektura = kultura

*Arhitektura je enako
pomembna kot slovenska
govorjena in pisana beseda*

Ideja, da napiševa knjigo, ki naj bi slovensko arhitekturo skozi časovna obdobja približala kar najširšemu krogu ljudi, je tlela že nekaj časa. Vsakič, ko se je kdo od dijakov, otrok znancev, ki so želeli študirati arhitekturo, obrnil na naju, da mu pomagava z nasveti o čtivu, ki bi pomagalo pri pripravi na razgovor ob sprejemnem izpitu na Fakulteti za arhitekturo, sva pogrešala strnjen knjižni pregled, ki bi zanimivo in poljudno, a vseeno dovolj strokovno in relevantno orisal zgodovino slovenske

arhitekture. Knjiga *Zgodbe slovenske arhitekture* je torej knjiga, ki sva jo želela prebrati, pa je nisva našla. Poskušala sva izbrati najpomembnejšo slovensko arhitekturo skozi čas in prostor ter jo bralcem posredovati preko zanimivih zgodb.

Arhitekti ugotavljamo, da Slovenija postaja zaznamovana s slabo arhitekturo, ki jo ljudje pogosto načrtujejo sami, brez pomoči arhitektov. Temu se ne gre čuditi, saj znanja o arhitekturi, prostoru in oblikovanju niso del splošne izobrazbe. Splošni gimnazijski program ima v šolskem načrtu v prvem letniku predmet umetnostne zgodovine, kasneje pa se dijaki ne srečajo več z vsebinami, povezanimi z umetnostjo in arhitekturo. Tudi za ustvarjalno delo s področja umetnosti in arhitekture nimajo priložnosti, z izjemo tistih, ki izberejo takšne izbirne vsebine ali pa se izobražujejo na umetniški gimnaziji ali srednji šoli za oblikovanje. Prepričana sva, da kreativnost, ki jo pridobimo z ustvarjanjem na področju umetnosti, v polje katere spada tudi arhitektura, slehernemu, ne glede na to, kakšen študij si izbere, pomaga do drugačnega, bolj jasnega in ustvarjalnega mišljenja. V umetnosti ne poznamo pojma »narobe«, zato sproščenost, ki jo pridobimo z ustvarjanjem, pomaga reševati tudi zahtevne medicinske, ekonomske, tehnične in druge izzive, s katerimi se posameznik sooča pri študiju ali pri poznejšem poklicnem oziroma strokovnem delu.

S knjigo *Zgodbe slovenske arhitekture* dobivamo delen vpogled v zgodovinski oris slovenske arhitekture od pradavnine do danes. Posamezna zgodba z izbranimi stavbami opisuje čas, v katerem so stavbe nastale, njihove ustvarjalce in različne zanimivosti. Knjiga ne ponuja enciklopedičnega pregleda slovenske arhitekture, saj bi bila potemtakem preobsežna in nezanimiva širšemu bralstvu. Prav tako ne ponuja strnjene zgodovinskega orisa, saj sva želela, da si bralec preko zgodb ustvari svojo sliko. Zgodbe si sledijo v kronološkem zaporedju, a sva imela pri izbiri določene arhitekture za ponazoritev posameznega časovnega okvira svobodno izbiro. Nemalokrat sva kakšen podatek izpustila, saj pri razumevanju

zgodovine izhajava tudi iz pogleda grškega boga Kairosa, ne le Kronosa. Knjiga je namenjena vsem, ki jih zanimata kultura in umetnost prostora in ki bi želeli razširiti svoje znanje; pedagogom, da bi otrokom lažje približali vsaj nekatere najlepše in najznačilnejše stavbe določenega obdobja slovenske zgodovine; dijakom, ki si želijo študirati arhitekturo ali pa jih zanima polje arhitekturne umetnosti oziroma umetnosti na splošno.

Vsaki umetnosti se lahko izognemo, a arhitektura je vedno okoli nas! Zato je pomembno, da arhitekturo poznamo in da se zavedamo, kako močno vpliva na nas. Kateri je naš najljubši prostor, ga znamo opisati, kaj je tisto, zaradi česar nam je ljub? Je to svetloba, pogled z okna, višina prostora, oprema ali samo določen kos pohištva, rastline ali morda kaj drugega? Kako nam lahko poznavanje arhitekture pomaga pri oblikovanju našega doma? Iz zgodb se izlušči tudi spoznanje, da so najkakovostnejše stavbe premislili in izsanjali odlični arhitekti, ki so v ustvarjalnem procesu odgovarjali na želje naročnikov in jim prostor naredili po njihovi meri. Da je pomembno, da je nekdo, ki je vse od študija vpet v načrtovanje stavb in živi z arhitekturo, bolj usposobljen za načrtovanje kot laik, ki se mu zdi, da zmore sam.

Ena od pomembnih tematik našega prostora je tudi varovanje naše kulturne dediščine. Vse prevečkrat se rušijo stare stavbe, katerih lastniki niso uspeli poiskati rešitve in možnosti prenove, ki bi bila primerna za sodobni način bivanja. A dobri arhitekti, nekateri so se posvetili izključno prenovam, dobesedno delajo čudeže – nekaj teh je zbranih tudi v tej knjigi. Stroka bi si želela čim več prenov starih stavb. Z njimi se ohranja kulturna dediščina, krepí pa se tudi zavest o narodni identiteti. V zadnjem času pa je zelo pomembno tudi dejstvo, da so prenove trajnostnejše od novogradenj.

Namen knjige je tudi spodbuditi odkrivanje in spoznavanje slovenske arhitekture. Zakaj si ne bi med nedeljskim izletom poleg obiska muzeja ali sprehoda v naravi ogledali izbrane arhitekture? Odkrivanje arhitekture in prostora skozi

neposreden stik pusti globlji vtis, bogati naš notranji svet in nam širi obzorja.

Ko sva snovala knjigo, sva se znašla pred številnimi dilemami. Koliko zgodb izbrati, da bodo orisale vsaj osnovni pregled slovenske arhitekture skozi zgodovino; kakšna naj bo dolžina teh zgodb, da ne bodo ne predolge ne prekratke; da bodo prinašale določeno širino in obenem izpostavile zanimive detajle; da bodo napisane poljudno in tako, da bi bralca spodbudile k raziskovanju na licu mesta ali preko številnih knjig, revij ter obsežno zbirko spletnih člankov. Mestoma se nama je zdelo, da morava pojasniti širši, svetovni kontekst umetnostnega sloga, kot je to v primeru funkcionalizma. Poznavanje tujih arhitektov Le Corbusierja in Ludwiga Mies van der Roha je na primer ključno za razumevanje funkcionalizma na naših tleh. Velik izziv je predstavljal izbor fotografij, saj sva se morala količinsko močno omejiti. Če bi želela vsako arhitekturo predstaviti z vsaj nekaj fotografijami, kot bi bilo za njeno predstavitev najbolje, bi premočno preseгла zastavljeni obseg. V knjigo tudi nisva uvrstila zemljevidov, saj ni zasnovana kot vodnik, prav tako ne načrtov in skic, ki so bile v preteklosti in so še danes zrcalo duše arhitekta, ki, kot je dejal arhitekt Vojteh Ravnikar, ideje in misli iz glave z roko preliva na papir oziroma arhitekturo misli z roko.

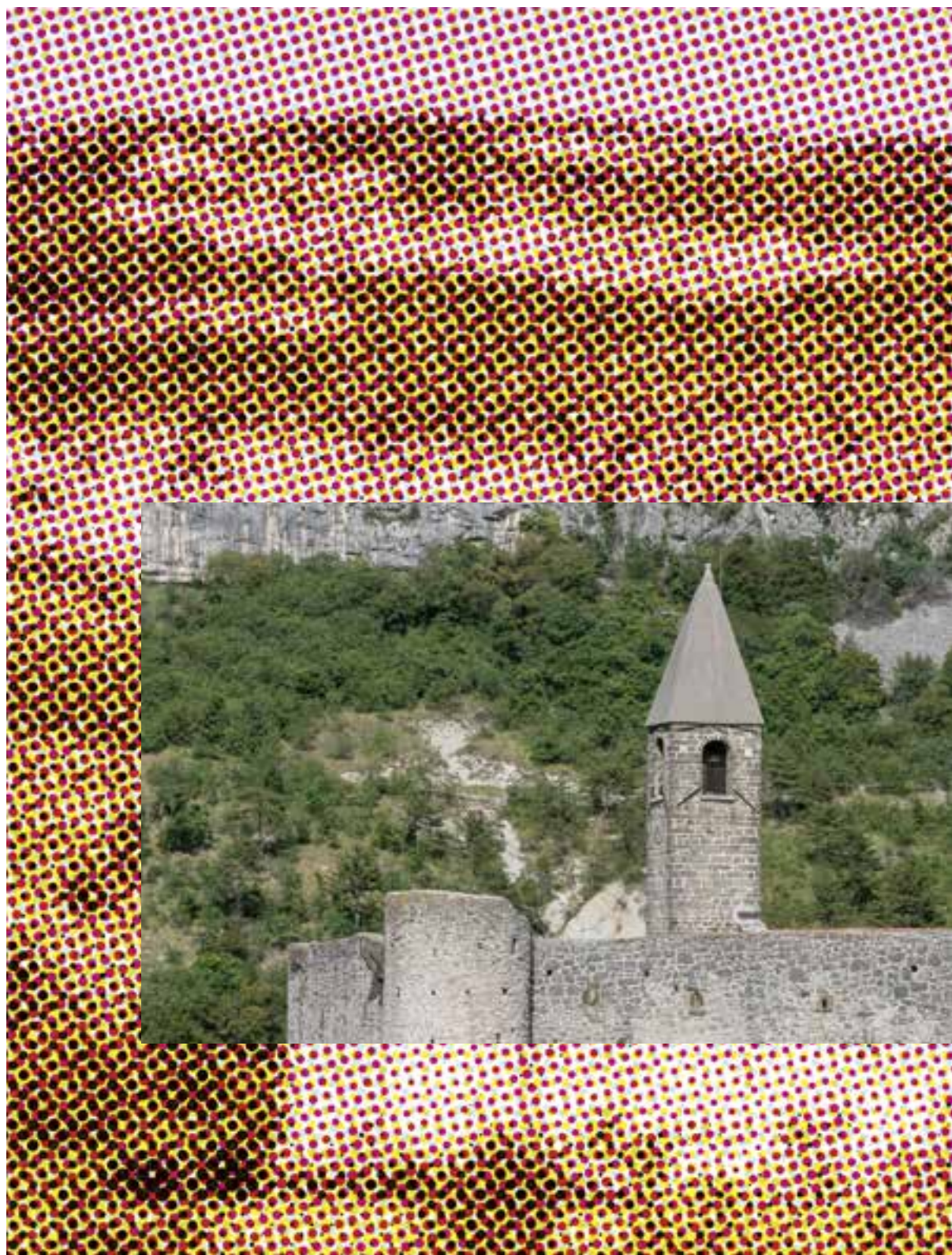
Pričujoča knjiga naj bo torej predvsem povabilo k raziskovanju resnično bogatega dela slovenske kulture. S svojim izborom sva poskušala vsaj delno prikazati pomembnost nekaterih arhitektur za slovenski prostor. V petdesetih zgodbah je težko povedati vse, zato je ostalo še marsikaj odprtega in neopisanega, kar se bo morda ob zanimanju za nadaljevanje zgodb dopolnilo. Zavedava se, da se marsikateri arhitekturi in marsikateremu arhitektu nisva oddolžila, velik izziv predstavlja predvsem predstavitev sodobne arhitekture, saj je produkcija zadnjega obdobja tolikšna, da bi samo pregled sodobne slovenske arhitekture zadnjih dvajsetih let zahteval svojo knjigo. To zadnje obdobje sva razdelila po namembnosti stavb, a tudi tu nisva mogla zajeti vseh. Podrobneje bi se

želela posvetiti še sodobnim večstanovanjskim stavbam, poslovnim, kulturnim in industrijskim stavbam, a sva za oris sodobne arhitekture izbrala tiste, o katerih meniva, da bodo zanimive širšemu bralstvu.

Dijaki ob zaključku srednje šole poznajo številne ustvarjalce s področja kulture, pri arhitektih pa se naštevanje pogosto konča pri Jožetu Plečniku. Morda so slišali za Maksa Fabianija in Edvarda Ravnikarja, najverjetneje pa ne več za Otona Jugovca, Savina Severja ali Antona Laščaka, čeprav lahko dnevno hodijo mimo stavb, ki so jih zasnovali. Upava, da bodo *Zgodbe slovenske arhitekture* vsaj malo prispevale k razumevanju in poznavanju slovenske arhitekture, njenih ustvarjalcev in dolgoročno prispevale k prizadevanju za večjo kakovost našega skupnega prostora.

Leta 2020 smo beležili 100-letnico nastanka ljubljanske šole za arhitekturo. Naj bo tudi ta knjiga najin skromen prispevek k temu pomembnemu dogodku, saj oba izhajava prav iz te šole.

Špela Kuhar in Robert Potokar

Naselbinska kultura v pradavnini

*Od koliščarjev do prvih
načrtovanih naselij*

Si lahko predstavljamo, da bi nas danes postavili v neobljuden prostor in nas prepustili naravnim silam za vsaj mesec dni, s samo nekaj osnovnega orodja? Kako bi ravnali? Najverjetneje bi si najprej poiskali vodo in hrano, a s hrano bi se že začeli prvi zapleti, saj današnji človek, vaje nakupovanja v trgovinah, ni več vešč lova in nabiralništva, tudi poznavanje užitnih rastlin ni več znanje, ki ga ima veliko ljudi. Naslednji korak bi bila gradnja provizoričnega zavetja. Kako bi gradili, če bi se recimo znašli na območju, podobnem Ljubljanskemu barju, ko je bilo to še ojezerjeno? Najverjetneje

ne dosti drugače, kot so gradili prvi stalni naseljenci na tem prostoru, kljub vsemu znanju in izkušnjam sodobnega človeka.

Med prvimi stalnimi naseljenci na ozemlju današnje osrednje Slovenije so bili tudi koliščarji ali mostiščarji. Bivališča so si postavljali na obrežju jezera. Večinoma jesenove in hrastove kole so zabili v mehka tla, na zadostni višini od gladine jezera so postavili ploščad, na njej se je z ogrodom iz nosilnih kolov dvigovala koliba. Vsaj eno naselje je dodatno varovala iz tanjših kolov sestavljena dvojna ograja. Kolibe so predstavljale zavetišča, za bivanjski del konstrukcije so nosilne kole prepletli s šibjem in stene ometali z glino. Strehe so pokrili ali s trstičjem ali drevesno skorjo. Posamežno naselje je imelo običajno manjše število kolib podolgovatega tlorisa v velikosti okoli 25 kvadratnih metrov. Tloris je bil lahko enostaven ali razdeljen v dva prostora. Nekatere kolibe so najbrž poznale tudi manjše preddverje. Orientacija kolib je upoštevala najprimernejšo osončenost, strokovno imenovano heliotermična os, ki je omogočala, da je bil dnevni prostor najbolj optimalno osončen ter s tem tudi posredno ogrevan. Vse te ugotovitve kažejo, da je tedanji človek zelo dobro poznal naravo, jo izkoristil v svoj prid in živel z njo v sožitju.

Kolišča so obstajala v obdobju med 4600 do 1500 pr. n. št. Za primerjavo, najstarejša, Džoserjeva piramida v Egiptu je bila zgrajena leta 2650 pr. n. št. Na Ljubljanskem barju so stara kolišča stala na obrobju jezera, mlajša pa bolj proti sredini, saj se je jezero postopno osuševalo in zmanjševalo. V drugi polovici 2. tisočletja pr. n. št. se je barje zamočvirilo in v to obdobje datirajo tudi zadnja kolišča. V zadnjem stadiju jezera so se vzporedno z njimi pojavile naselbine na trdinskem obrobju, ki kasneje prevladajo.

Prva kolišča je raziskoval švicarski zgodovinar Ferdinand Keller, ko je bil leta 1854 ob zelo nizkem vodostaju Zürškega jezera pri kraju Obermeilen obveščen o navpičnih lesenih kolih, zapičenih v jezersko dno. Bil je prvi, ki jih je povezal s pradavnimi bivališči in izsledke objavil. Njegovo odkritje je spodbudilo raziskovalce, da so pričeli z raziskovanjem kolišč tudi drugod. Sledila so odkritja kolišč v velikem delu Evrope, največ pa so jih našli na območju Alp, v Italiji, Avstriji, Nemčiji, Švici in Franciji. Desetletje za Kellerjem so odkrili naselbino na Hodiškem jezeru na Avstrijskem Koroškem. Leta 1875 pa je bil Karel Dežman obveščen o odkritju ostankov koliščarskega naselja severno od današnjega Iga na Ljubljanskem barju. V

vsega devetih dneh je organiziral izkopavanje in na ogled so ves čas raziskav prihajali številni strokovnjaki, kot tudi drugi radovedni opazovalci od blizu in daleč. Do danes je bilo okrog Alp odkritih okoli 1000 najdišč z ostanki koliščarskih naselbin oziroma naselbin na vlažnih tleh, od tega več deset v Sloveniji. Zadnje večje arheološko izkopavanje kolišča pri nas se je odvijalo v letih 2009 in 2010, ob urejanju območja Špice. Območje izkopa je bilo odprto za javnost, preden so preostale ostanke koliščarske poselitve ponovno zasuli. Žal se niso odločili za prezentacijo ostankov koliščarskega naselja in situ, ki ga je pisatelj Janez Jalen v trilogiji *Bobri* imenoval kolišče Brkatega soma.

Kolišča so burila domišljijo ljudi od prvih odkritij naprej. Kmalu so postala priljubljena tematika slikarjev, ki so slikali romantično podobo življenja na njih. Šele natančnejše raziskave so pokazale, da je bilo življenje njihovih prebivalcev v resnici veliko bolj zahtevno. Preživljali so se z živinorejo, poljedelstvom, lovom, ribolovom in nabiralništvom. Naši koliščarji so se že kmalu, v zgodnjem 4. tisočletju pr. n. št., ukvarjali z ulivanjem bakrenih predmetov. Ob arheoloških izkopavanjih so našli tudi sekire ter drugo orodje in orožje, izdelano iz kamna, rogovja jelenjadi ali iz kosti. Doslej so odkrili dva loka, izdelana iz lesa tise, optimalnega lesa za izdelavo lokov, saj je trd in elastičen. Zanimivo je, da so našli tudi predmete, ki so izhajali iz prostora današnje Italije, Balkana in iz severnih krajev, kar pove veliko o migracijah dobrin ali celo ljudi v pradavnini. Sekira iz žada, najdena na Ljubljanskem barju, je na primer prišla iz današnje severozahodne Italije. Znali so tudi že tkati, na najdiščih so našli številna predilna vretenca in celo ostanke preslic. Iz gline, ki jo je bilo na mokriščih dovolj, so izdelovali posodo za hrano, pitje in shranjevanje. Značilni vzorec, ki so ga v svežo glino vtisnili z dvojno sukano nitjo in ga zapolnili z belo apnenčasto maso, je posebnost tega prostora v zgodnjem 2. tisočletju pr. n. št. Na drugačen način pa je bila okrašena posoda, visoka cca 20 centimetrov v obliki človeške figure z domnevno ptičjo glavo, saj bi po mnenju nekaterih znanstvenikov lahko bila glava laboda, ki so bili takratni spremljevalci življenja na vodi. Našel jo je Dežman že leta 1877 na kolišču pri Igu (takratnem Studencu) na Ljubljanskem barju in je že po njegovem mnenju bila del duhovnih ritualov. Vzorci na trupu posode bržčas predstavljajo obleko, motivno pa lahko nakazujejo na ozvezdje Severnega križa ali Laboda. V tistem času so izdelovali tudi drevake, čolne, ki so jih izdoblili iz enega kosa hrastovega

↑ Posoda z Ljubljanskega barja

→ Prostorski prikaz koliščarskega naselja na Ljubljanskem barju

↘ Najstarejše leseno kolo z osjo na svetu

↑ Drevak so izdolbli iz enega kosa debla.

← Tlorisni prikaz hiš v naselju iz železne dobe v Mostu na Soči

↓ Vaška situla, mojstrski primer izdelka iz bronaste pločevine

lesa. V dolžino merijo po več metrov, nekateri imajo notranjost ojačano z rebri. Za eno najbolj izjemnih najdb pa velja leseno kolo z osjo, delom podvozia prazgodovinskega voza, ki so ga leta 2002 našli ob izkopavanjih na območju kolišča Stare Gmajne na Verdu pri Vrhniki. Izdelano je iz dveh jesenovih desk debeline 6 centimetrov, ki sta med seboj povezani s štirimi letvami. Na sredini je kvadratna odprtina za prečno os iz hrastovega lesa. Nadaljnje raziskave so pokazale, da je staro več kot 5200 let, kar ga uvršča med najstarejše doslej odkrite tovrstne najdbe na svetu. Leta 2013 so v Mestnem muzeju pripravili razstavo z naslovom »Kolo 5200 let«. Tri leta kasneje je najdba gostovala na veliki pregledni razstavi srednjeevropskih prazgodovinskih kolišč v Nemčiji.

Leta 2004 se je Slovenija odzvala povabilu Švice, naj skupaj s Francijo, Nemčijo, Avstrijo in Italijo pripravi serijsko nominacijo za uvrstitev prazgodovinskih kolišč okoli Alp na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Postopek je trajal do junija 2011, ko je bilo 111 najdišč vpisanih na ta prestižni seznam, med njimi sta tudi dve skupini najdišč iz okolice Iga na Ljubljanskem barju. Danes lahko fragmente prazgodovinskih kolišč najdemo na več mestih, kot npr. v ljubljanskem Mestnem muzeju, Narodnem muzeju Slovenije, Doživljajskem centru na Vrhniki in v razstavnih prostorih KD Fran Govekar iz Iga. Trenutno pa je pod vodstvom izžanske občine na Igu v izgradnji nov interpretacijski center, v katerem bosta prikazana ohranjanje biotske raznovrstnosti in dediščina kolišč na Ljubljanskem barju s koliščarsko vasjo, učno potjo, razstavo in virtualno interpretacijo.

Proti koncu 3. tisočletja pr. n. št. nastopi čas bronaste dobe. O njenih začetkih je še vedno razmeroma malo podatkov. Poleg še vedno prisotnih kolišč na Ljubljanskem barju je poznano nekaj skromnih ostankov nižinskih vasi. Največ podatkov je za mlajšo in pozno bronasto dobo, ko se je na ozemlju Slovenije razširila kultura žarnih grobišč, ko so mrtve sežgali, njihove ostanke pa so pokopavali v žarah. Zaradi varnosti so od srednje bronaste dobe na izpostavljenih mestih na Krasu zlagali kamenje v zidove in okoli njih za večjo varnost kopali jarke. Eno najatraktivnejših gradišč oziroma kaštelirjev (ital. *castelliere*), kot so poimenovali te naselbine, je Debela griža pri Volčjem Gradu, kjer je bilo obzidje široko med 5 in 15 metri, ruševine pa še danes segajo do 7 metrov visoko. Ker je bila vzpetina le neznatna, so morali zgraditi močno obzidje, na najbolj izpostavljenem ravninskem delu na severu in jugu, celo dvojno. Gradišča so bila značilna

tudi za železno dobo na Dolenjskem. Registriranih jih je več kot 100. Poleg manjših, ki so imela lahko manj kot hektar površine, so bila tudi večja z več kot 15 hektari. Največje je bil Cvinger nad Virom pri Stični, ki meri skoraj 20 hektarov. Veliko in pomembno naselje je bilo tudi na Magdalenski gori pri Grosuplju. Obljudeno je bilo v železni dobi, do prihoda Rimljanov. Pri arheoloških izkopavanjih na koncu 19. in v začetku 20. stol. so poleg ostankov obzidja in teras ter jarka odkrili skoraj 30 gomil z več sto grobovi.

Eno izmed širše raziskanih naselij iz konca bronaste dobe in začetka železne dobe je bilo tudi na mestu današnjega Ormoža ter predstavlja enega izmed bolje dokumentiranih zgodnjih primerov urbanizma na naših tleh. Začetek poselitve sega v 10. stol. pr. n. št. Naselje je bilo locirano na visoki terasi nad reko Dravo.

Na vzhodni in zahodni strani je bilo zamejeno s hudournikoma, na jugu s strmo teraso nad reko. Za večjo varnost so ga prebivalci na vzhodni, zahodni in severni strani dodatno zavarovali z visokim zemljenim nasipom in obrambnim jarkom. Naselje je bilo obsežno, v smeri vzhod–zahod je merilo 400 m, v smeri sever–jug pa 380 metrov, so pa našli ostanke tudi izven nasipov in jarkov. Naselje sta na štiri dele delili dve druga na drugo pravokotni cesti, v smeri sever–jug in vzhod–zahod. Cesti sta bili široki od 4 do 6 metrov, utrjeni sta bili v globino 30 centimetrov, na vrhu pa tlakovani z rečnimi kamni. Hiše so bile večinoma postavljene tesno druga ob drugi vzporedno s cesto ali pravokotno nanjo, med nekaterimi pa so bili večji razmiki, najverjetneje dvorišča. Ob cestah so našli številna manjša ali večja ognjišča, zbiralnike vode in z rečnimi kamni tlakovane površine. Hiše so bile lesene, imele so od enega do več prostorov. Pogosto je bilo v enem od prostorov ognjišče. Dolžine krajših stranic so merile od 2,60 do 7 metrov, daljše od 4 do 12 metrov. Za nosilne lesene kole so izkopali luknje do trših tal, nekatere so bile globoke tudi do enega metra. Povezovalne stene so bile iz prepletov vej, ometanih z mešanico gline in ločja ali slame. Večje stavbe so imele nosilce tudi v notranjosti, lahko samo po sredini, nekatere tudi v dveh vrstah, kar je ustvarilo neke vrste troladijski prostor. Najdbe predmetov kažejo, da so ljudje tu živeli podobno kot koliščarji. Ukvarjali so se z lovom, ribolovom, nabiralništvom, poljedelstvom in živinorejo. V ormoški naselbini so odkrili tudi predmete iz mlajše železne dobe od 3. stol. pr. n. št. do našega štetja.

Eno pomembnejših najdišč z naseljem iz železne dobe na Slovenskem je na Mostu na Soči, katerega začetke datirajo v konec 8. stol.

pr. n. št. Arheologi so ugotovili, da je bilo načrtno zasnovano. Hiše so bile postavljene tako, da so izkoriščale naravno izoblikovanost terena in so sledile osončenosti in smerem vetrov, saj je bila severna stranica z enim vogalom obrnjena proti severni, vetrovom bolj izpostavljeni strani. Da je bilo naselje s 35 hišami načrtovano, kaže tudi delitev na stanovanjske enote na vzhodni in obrtniške delavnice na zahodni strani. Ob izkopavanjih so našli tudi sledove ulične mreže. Hiše so bile pravokotnega tlorisa, nekatere so imele en prostor, spet druge so bile s predelnimi stenami deljene v dva ali tri prostore. Lesene hiše, sestavljene iz brun, so postavili na kamnite temelje brez maltne vezave. Našli so tudi ostanke hišnega ometa, ki je bil ponekod bogato okrašen. Tla so bila iz zbite ilovice, kamnitih plošč ali iz lesa. Naselje je bilo opuščeno po požaru okoli leta 300 pr. n. št., a je bilo kasneje proti koncu mlajše železne dobe ponovno naseljeno.

Močna poselitev nekaterih predelov Slovenije v starejši železni ali halštatski dobi je povezana z razcvetom železarstva. Dobro dokumentirani so npr. železarski obrati pri Cvingerju pri Dolenjskih Toplicah. Železnodobna družba je bila že razslojena. Poleg višjega sloja je bilo več nižjih družbenih skupin. Obstajala je tudi delitev dela. Kmetje so npr. skrbeli za prehrano, obrtniki za obrtniške izdelke, trgovci za njihovo izmenjavo. Povečevanje potreb je na marsikaterem področju pripeljalo do skoraj industrijske proizvodnje. Tudi mojstri so postajali vedno bolj večji. Takšen predmet mojstrskega torevta iz 5. stol. pr. n. št., ki ga poznamo kot Vaško situlo, je bil najden leta 1882 pri Vačah blizu Litije. Predstavlja najvišjo umetniško izraznost starejše železne dobe pri nas. Na bržčas obrednem vedru z ročajem, t. i. situli iz bronaste pločevine, so v treh frizih prikazani prizori iz življenja bogatejšega sloja in živali. Lahko da so jih uporabljali za shranjevanje in serviranje pijač ob pomembnejših praznovanjih. Slavno Vaško situlo hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani. Še več pa jih je na ogled v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, saj je bilo ravno na območju današnjega mesta najdeno kar 16 situl.

V mlajši železni ali latenski dobi, v času med 4. in 1. stol. p. n. št., so prišli Kelti, ki so bili spretni bojevniki. Uporabljali so dolge meče, sulice, ščite, oklepe, čelade in bojne dvokolesne vozove. Uporabljali so npr. brzde s podbradnico, ki so se v Italiji pojavile v poznem 4. stol. pr. n. št. in so omogočale učinkovitejše vodenje konj v skrajnih položajih. Zavojevali so obstoječa naselja na vzpetinah, ponekod so naselja porušili, ponekod so se v njih

naselili in se zlili s staroselci. S seboj so prinesli tudi novo orodje: železne koso, žago, kladiva, klešče, škarje, dleta in svedre, in tudi nove oblike kmetovanja. Lončeno posodje so izdelovali na lončarskem kolesu. Kelti so bili tudi močni v likovni govorici in so to svoje znanje prenesli v novo osvojene dežele. A tako velikih sprememb, kakor so se pojavile na vseh področjih življenja in prostora s prihodom Rimljanov, keltska kultura ni dosegla.